

már Mándy kísérteteiről. A halott szülők párbeszéde akár bizonyíték is lehetne e kísértetjárásra. Csakhogy mégsem egészen erről van szó itt sem, akárcsak a hallucinációk esetében. Ha jobban megfigyeljük ugyanis, akkor az is kiderül, hogy Mándy visszajáró alakjai sokkal elevenebbek, mint azok, akik nem *visszajárnak*, hanem jelen vannak. Gondoljunk csak e regény fényképésznőjére, vagy a *A siker fényében* című fejezetben szereplő lányra. Noha mind a fényképésznővel, mind a lánnyal való együttlét párbeszédében nyer ábrázolást, a döntő különbség szembeötlő: mindkét esetben csak párhuzamos monológok hangzanak el, párbeszéd egyetlen alkalommal sem. A *visszajáró*, a megidézett szülők, vagy például a halott barát, Zách tökéletes beszédpartnereknek bizonyulnak, még akkor is, vagy talán épp azért oly hitelesen, mert nem valami felhőtlen egyetértés és összhang csendül ki a velük folytatott képzelte párbeszédéből, hanem az egészet át-hatja – a szüntelenül jelenlevő ironia és önironia ellenére vagy éppen ezért – a bizalmaság és otthonosság aurája. Az igazi *bennelét*, sőt bensőségesség toposzai ezek a képzelte beszélgetések. A regény jelen idejű síkjából ez az, ami oly feltűnően hiányzik. Annak analógiájára, hogy „már nem fog kézen, amit megfogok”, itt nem szól vissza, akit-amit a beszélő megszólít. Nemhogy egyetértés nem tud kialakulni, de még egymás megértése sőt meghallása se nagyon lehetséges az ún. „valóságos” párbeszédekben.

Idézzünk néhány példát:

„- Nem akar egy plakátot? El is viheti.

– Milyen plakátot?

– Az ankét plakátját. – Egy tekercset dobott az asztalra. – Hát nem lesznek valami sokan.

– Rotter Klári! – Zsámboky rábökött egy névre. – De hiszen éppen maga mondta, hogy neki fellépése van.

– Akkor még nem tudtuk, amikor a plakát készült. És azt se, hogy a rendezője elutazott.

– A rendezőm! – Zsámboky elvakkantotta magát.”

Vagy:

„- Ki az a Rakonczaí?

JUHÁSZ ERZSÉBET

Kötéltánc

Gondolatok a Lear király margójára

Az írás elé mindenképpen kívánkozik néhány megjegyzés. Szokás azt mondani, hogy az irodalomban – ez különösen igaznak tűnhet Shakespeare esetében – már nincsenek üres lapok, nem lehet eddig még fel nem fedezettet leírni: „Nincs új a nap alatt.” Én mégis megkockázatom most, hogy a Lear királyról egy új oldalt nyissak, új lapot kezdjek. Nem előre meghatározott sémákat és diszciplínákat kívánok számítógépes program módjára „ráereszteni” a műre, hogy mint jó diák megkapjam az előírt helyes eredményt. Vállalom a hiba lehetőségét ezáltal, hisz még a komputer látszattökéletességétől is igen messze állok. Hiszem ellenben azt, hogy ahány becsületes olvasó van, annyi új lap nyílik az irodalomkritika „hatalmas, rongyos noteszében.” Megpróbálok becsületes olvasó lenni.

Nehéz volt hozzányúlni Shakespeare drámájához. Igen, mindaddig nehéz volt, míg Lear élni nem kezdett bennem egy 20. századi mozifilm, és egy híres 20. századi esszé hatására. A film a *Sztálingrád*, az esszét pedig *Pilinszky János* írta, *Háborús nemzedék* címmel. Talán furcsa, hogy egy reneszánsz kori dráma értelmezésében 20. századi művészi alkotások segítenek.

A *Sztálingrád* egy igaz háborús történet, mindenféle vörös vagy amerikai heroizmus nélkül. Igazsága csontig belénk mar. A moziban együtt vacogunk, együtt félünk, együtt halunk meg a német katonákkal. A film egyetlen kockáján sincs nyoma mesterkélettségnek, az élet eleven, nyers, sokkoló, a hihetlenség határát súroló képei fojtogatnak minket. És itt, ebben a mezítelen világban vibrálni kezd az élet. Megjelenik az igaz ember, a régen keresett arc, a leginkább önmaga korlátaival küzdő ember arca.

Pilinszky háborús nemzedéknek mondja korosztályát. A világégés lángjai között tapasztalta meg az ő nemzedéke is a kifosztottságot, a csupaszságot, a társtalanságot, az éhezést, a szomjazást. Így ír erről: „A polgári élet zsebszótára után mi ismét természetes hangon használhatjuk a világ nagy szótárát, a görög tragédiák szótárát, az Evangélium szavait. A passió története számunkra ismét hétköznapi valóság. A fokozatos igazmondásával: számomra épp a személyesen túli lett azóta a legszemélyesebb. Annak megtapasztalása, hogy épp a személyes határok átszakadásával tapasztalhatom meg egyedül önmagamat. S egészen világos számomra, hogy az igaz béke is csak e tapasztalat birtokában lehetséges. Hisz előző „békénket” épp elégtelensége, éretlensége miatt kellett elvesztenünk.”

Lear király drámája is egy emberek által kreált elégtelen éretlen békével kezdődik, és miután rálelnek a személyes korlátokon túli értékekre, akkor – ugyan egy véres tragédia-sor végén – megszületik a katarzis, a megtisztulás, az igaz béke. A furcsán igaz hang, a furcsán természetes hang, a shakespeare-i szótár hangja. Ezt a tiszta hangzást próbálom most én is felfedezni Lear király immár archetípussá vált személye mögött.

És hogy jön mindezekhez a kötélánc, a cirkuszok egyik fő látványossága? A mutatványnak akkor van igazi értéke, ha valaki a magasban, védőháló nélkül csinálja végig. Hisz a védőhálót fel lehet szereltetni, sőt mi több, a kötéláncot a földön is be lehet mutatni. A bemutatott darab ugyanaz, mégis micsoda különbség... A kötéláncosoknak a magasban mindent le kell vetnie kívül és belül, csak a kötélmegmarad és ő. Learból, a pomádés királyból igazi kötéláncos lesz a darab végére. De idáig hosszú út vezet. Az első három felvonásban ennek a pomádés királynak a fizikai pszichikai trónfosztásának vagyunk tanúi.

Részletesen a negyedik felvonástól érdemes figyelemmel kísérni a darabot. Itt csapnak ugyanis igazán magasra az indulatok, az érzelmek. Itt jelennek meg lassan az emberek pajzsok és álarcok nélkül. Az előzményekről azért kell néhány szót szólni, hogy világos legyen a szereplők felállása.

Learról a darab elején lerí a királyi gög, az önteltség, a tökéletesség. Mindezek mellett valami hallatlan lelki durvaságról, faragatlanságról is tanúbizonyságot tesz. A kötélánc egy gyenge produktumát látjuk. Tán nem is kötélánc ez, hanem az emberi szeretet kigúnyolása, mint amikor furulyaszóra láncon medvét rángatnak, és azt mondják, hogy táncol. Lear is az érzelmei rángatják, no és a hiúsága, hisz hallani akarja, foghatóvá akarja tenni azt, amit soha kiereszokolni nem lehet. A szeretet tettekben mérhető, érdek nélküli stb. (Jól ismerjük mindannyian az igaz szeretet kritériumait.) Ő a szavak által követeli. Kétharmados többséggel nyer is az első körben. A mesékből már ismert harmadik lány azonban ellentmond neki, és Lear tagadja őt. Kent gróf pártjára kel a lánynak, hát a király őt is száműzi. Shakespeare azért nagyon jól tudja, hogy mit tesz. Kivonja ugyan a forgalomból őket, de nem engedi, hogy Lear leszúrja Kentet, így mehet a száműzetésbe. Cordeliáért pedig az éppen arra járó Frank fejedelem jelentkezik: jókor jött, viheti. Gloster gróf is elűzi fiát, hogy le nem maradjon a király mögött a silány emberi tettek versenyében. Megjelenik az a három kötéláncos, akik végig a magasban táncolnak. Őket vagy értetlenül, vagy irigyen figyelik. Igazából szíve mélyén mindenki oda kívánczik, de a feljutás nem könnyű feladat. Hogy ne irritálják a nézőket, ideiglenesen leparancsolják őket onnan: ne legyenek már ezek a szédítő magas távlatok, mert akkor ezeknek kell megfelelni, és az bizony nem megy – gondolják a többiek. Tévednek. A kötéláncos élete nemcsak külső forma, mely elvehető, hanem létforma, életszemlélet, belbecs, ami átüt a koldusruhán, át a királyi selymen, az elborult, vagy éppen vak tekinteten. Igazi léttérük a magasság, ahonnan nézve a mélység sokkal közelebbé lesz, hisz aki fent van, számol vele, hogy bármikor leeshet. Így lesz a mélység barátja.

Sem Lear, sem Gloster nem mert a saját bensőjében bízni, ezért néhány kusza mon-

dat, néhány hamis sor szükséges csupán ahhoz, hogy egy mélyen bennük levő emberképet, saját gyermekeikről alkotott képüket szétrombolják. Edgar is kivonul a színpadról. Nincs akadálya az emberi métegy terjedésének. Gloster a következő ellenálló, aki szót emel, felismerve a király személye elleni cselszövést. Megvakítják, „nehogy többet lászon”! És hogy fájdalma komplex legyen, Edmund árulását is felfedik előtte. A szeretet igazi árulása csak ezután kezdődik. Edmundról nyugodtan mondhatjuk, hogy egy megátalkodott fickó, aki gátlástalan a földi világ habzsolásában. Először lehetetlenné teszi öccse helyzetét, aztán apját vakíttatja meg, és ezek után az örökösökkel kezd ártatlannak tűnő hintapolitikát. Ő ennek a rothadó világnak az igazi élesztője. A darab középpontjából kiszorul lassan mindenki, aki ellentmond ennek a földi pokolnak. Pusztában bolyongókká, álruhában csellengőkké válnak. Shakespeare érzi, hogy ezt a hűrt sem lehet a végsőig feszíteni, mert odajutna, ahova az „ős Lear”: hiteltelenné válna. Csak más előjellel. A legenda történetében a jó és a rossz kategorikus összecsapásának lehetünk tanúi, egy cukormázos befejezéssel: a jó elnyeri jutalmát, a rossz bűnhődik. Shakespeare darabja, ha kegyetlenségbe torkolna, szintén élet vesztené. Valós élethelyzetekben nincsenek tiszta kategóriák. Árnyalatok, nüánszok, leheletnyi finom rezdülések vannak, amelyek az emberi kapcsolatokat befolyásolják. Velejéig romlott és büntelenül igaz azonban nincs. A mű földi pokla sem uralhat el mindent. A világháborúról szóló film is életszerűségével válik széppé, ahol a kegyetlenség ellensúlyozására épp a mélyen emberi kap helyet a vásznon. Shakespeare ezért lassan kezdi visszacsempészni magasban táncoló hőseit. Először Kentet, a hűség megtestesítőjeként, aztán Edgart küldi váratlanul apja mellé támasz gyanánt, végül megérkezik a francia hadakkal Cordelia is. Alban herceg ugyan a darab végén, mint a helyreállt béke egyik oszlopa jelenik meg, de gyakorlatilag a dráma problematikájában nincs jelen. Lefoglalják a mindennapi gondok, kicsit talán mulya is, amikor nem veszi észre felesége és Edmund szerelmi játszadozását. Mint becsületes hazafi teszi a dolgát. Az ég végzéseit, mint igaz hívő: ludicium Dei-ként éli meg, és kész. Alban semleges, jelentéktelen, közepszerű figura. Ő maradhat a színen. Bár észreveszi Goneril apja iránti álnokságát, de ahhoz már nincs akkora jellem, hogy radikálisan közbelépjen. Ő az, aki ismeri a politikai helyzetet, de konfliktusba igazán soha nem keveredik. Lehetne józannak, bölcsnek is nevezni, én inkább gyengének, szürkének, mondanám, aki potenciális helyzetéhez mérten nem mer soha határozott döntést hozni.

A negyedik felvonás elejére átrendeződik minden. A kezdethez képest új felállásnak vagyunk szemtanúi. Az eredeti helyszíneken maradtak, illetve a fenyérben, a pusztában lakók lesznek a két csoport. Az eltávolodást Shakespeare külső eszközökkel is alátámasztja, nem úgy, mint a *Hamletben*, ahol csupán a lélekben történt meg mindez. Ahogy a lelkekben dúló vihar is együtt jelenik meg a vihar ősi toposzával. A két csoport közötti összecsapás nem maradhat el sokáig. De a lelkek először megküzdnek önmagukkal, és ennek a küzdelemnek a hatásai érződnek majd a külső cselekedetekben is. Új kötél-táncosok merészkednek fel lassan a magasba, kikerülve a kötelezettségek, szokások, befolyások, tetszések világából, kezdenek lassan emberré válni. Shakespeare-nek meg kellett teremtenie az igazi embert, mert ők a világ okosságával, jelen esetben Edmund, Regan, Goneril emberi rafinériájával nem tudják és nem is akarják felvenni a versenyt. Létrehoz egy magasabb erkölcsi rendszert, melynek tagjai mind átmennek Shakespeare tisztítótüzén, és leválik róluk a szemét, a dísz, a csicsa, az álarc. A másik csoport hatalma birtokában, magabiztosan uralkodik, nem érzi szükségét tisztulásnak. Gyakorlatilag minden csatát megnyernek, ők a GÓLIÁT csapat. A DÁVID csapat az utolsó pillanatokig vár, hogy bemutassa tudását, az új tudást, amelynek birtokosa lett, amelyről tudják, hogy az valóban többet ér. A súlyos Góliát nem mehet fel a kötéltre, hogy táncoljon. Előbb könnyűvé kellene válnia. A minden felesleges koloncot levető Dávid ellenben alkalmas rá. Az irigy Góliát mindent megtesz, hogy Dávid ne jusson fel. Az új felállítás az „Enyém a vár, tiéd a lekvár” nevű gyerekjátékra emlékeztet. A szereplők két csoportra váltak szét, az egyik őrzi megszerzett pozícióit, a másik különböző eszközökkel igyekszik azokat visszaszerezni. Shakespeare pedig mesterien mozgatja felülről ezt a hadakozó bábszínházat.

A kötél-táncos a földön magabiztosabbnak látszik. Bátran tehet bármit, hisz ha hibázik, nem kerül az életébe. A várvédők, a Góliát csoport erejét fitogtatja a szavakban. Jó példa

erre Alban és Goneril alacsony szintű házastársi kapcsolata. A IV. felvonás 2. jelenetében egymást ócsárolják. S merre van a szeretet, ez az elcsépelte szó. Ugyan kérem! Itt érdek van, hozomány, kötelesség, és kéjvágy. Kit melyik mozgatja éppen. Azonban ez a mozgás ellenkező irányú: a szereplők egyre távolabb kerülnek egymástól. Azért Shakespeare is ravasz, hisz nem alkothat egy erős frontot a Góliát csapatból, ezért megvonja tőlük az egyetértés adományát, tudja, hogy egy ilyen csoportot nem lehetne legyőzni. Ide kell a szerencsétlen Edmund, a romlás kovásza. Az özvegy Regan sem különb náluk, a gyászra fittyet hányva Edmunda veti magát, gyűlöli nővérét, megsérti a levéltitkot, a szolgát becstelenségre kényszeríti. Nem kérdéses, hogy a vár lakói ha így folytatják, önmaguk levében fognak megfőni. Ahogy a természetbe kivetett szereplők belül egyre békésebbé válnak, úgy az ő közösségük az idő múlásával egyre bűzősebben rohad. De mindegyik tökéletesen hisz önmagában, a világ fiainak furfangosságában, okosságában, álnokságában.

A kötéláncos a levegőben nem tűnik magabiztosnak. Inkább törékenynek, feszültnek. A vak Gloster megkérdezi Edgart: „Mikor leszünk már a hegy tetején?” Apa és fia a hegyre megy. Nem ismerős a történet? Ábrahám és Izsák, csak megfordítva. A hegy az Istennel való találkozás ősi helye, „ahol az Őr gondoskodik”. Ábrahám egészen megtisztulva minden ragaszkodástól ért fel a tetőre. Gloster a Képzelt hegyormon így szól: „Nagy istenek! Lemondok a világról, és színetek előtt békével teszem le nehéz gyötrelmemet. Ha még tovább bírhatnám, s perbe nem szállnék örök végzésekkel, természetem leégett és utált része elhamvadna úgyszólván. ha Edgar él, áldjátok meg őt!” A hasraesett ember már hajlandó elfogadni az istenek rendelését, nem akar önmaga ura lenni: „S ezentúl készen állok ínséget tűrni, míg azt nem kiáltja: Elég, elég! Halj meg!” Agonoszt mondja annak, aki a hegyoromra vitte. Egy újabb szentírási rész üt át, Jézus megkísértése, akit a gonosz vezetett a szakadék szélére (Lukács 4, 5.). Gloster maga kívánt végigmenni a kötélen a magasban, de leszédült. Szerencséje, hogy ott van valaki mellette, aki igazi kötéláncos, és tudja mit kell tennie, mit kell mondania, a leesettnek. Alig tápáskodik fel a szegény herceg, máris jó a király, „virágokkal ábrándszerűleg ékesítve”: „Azt mondták: minden vagyok. Hazugság: én nem vagyok lázmentes.” Egy újabb megtört ember. Érdekes a virág, mint öskép: „Nézzétek a föld liliomait, bizony mondom nektek, Salamon legszebb ruhájában sem volt olyan, mint egy ezek közül (Lukács 12, 27)”. Jézus mondta ezeket a szavakat az aggodalmaskodóknak. Lear, ki reszketve hallgatta leányai vallomását, most virágba öltözve közelít a szépséghez. Shakespeare zseniálisan hozza őket össze ebben a jelenetben. Azt a két embert, aki már másként látja a világot: „Ohó, hát így vagyunk? Nincs szem a fejedben, sem pénz az erszényedben? Szemed súlyos, erszényed üres állapotban van? S mégis látod, hogy foly a világ?” – kérdezi Lear. „Érezve látom azt” – feleli Gloster. Ekkor lép új dimenzióba a dráma. A mások felett ítélkező király irgalmassá válik, megint egy jézusi póz: „Házasságtörés? Nem kell meghalnod” – jelenti ki (János 8, 3). Lassan a lényegtelennek tűnő dolgok is az őket megillető helyre kerülnek. Irodalmilag az egyik legszebb monológot is itt a IV. felvonás 6. jelenetében mondja el: „Gaz hajdú, vond el véres jobbodat! / Miért vesszőzöd a ringyót? Saját / Hátadra verj. Leghőbb vágyad vele / Azt tenni, amiért most megvered. / Uzsorás csenészt akasztat. Rongyokon / Keresztül látszik a kis vétek is, / Prémes bekecs s palást mindent befed. / Borítsd arannyal a bűnt és a / törvény Lándzsája rajta kártétlen török meg, / Göngyöld rongyokba, s a törpe szalmaszál Keresztülszúrja. Senki sem bűnös, mondom senki! Én segítem őket. / Hidd meg barátom, akinek hatalmad / Van a vádló száját bezárni. Tégy fel / Szemüveget s mint megrögzött csaló, / Látszódjál látni, mit nem látsz. No csak, no!” „Ó mennyi mélység s mennyi képtelenség!” – summázza a hallottakat Edgar. A bolond, az őrült, mint a titkok igaz ismerője – ugye ráismerünk Shakespeare eszköztárának egy fontos kellékére?

Az erkölcs és Shakespeare igazságszolgáltatása már a jelenet utolsó előtti színeben működésbe lép. A galád Osvaldnak lakolnia kell. Megkerül az árulkodó levél, ez lesz az a szál, amellyel fel lehet majd fejteni a dráma megoldását. A Janus-arcú Edmund valahol peckesen lovagol az angol hadak élén, miközben kiderül álnoksága, és érezzük, hogy halálos ítéletét most már véglegesen írni kezdik. A hetedik jelenetben törékeny békét szemlélhetünk a francia táborban, melyet ugyan nemsokára szétver a háború és a győztesek gőgje, de kellett már valami feloldás ebbe a nyomasztó hangulatú negyedik felvo-

násba. A jámbor, tiszta Cordelia uralja a színt: „Jó istenek, / javítsátok kidúlt természetének / Roppant töréseit s hangoljátok újra / Zavartalan rezgő érzelmeit e / gyermekké lett apának!” Erre csak azt a kiüresedett szót lehet találni, hogy szép. Lear megbocsátásról hirdetett szavai melegszenek itt fel, és kezdenek el élni. A gyermekség valóban az az állapot, ahol visszaszerezhető, ami elveszett, Lear, úgy néz ki, lassan rátalál. Ismét Jézus szavai „véreznek át az idők szövetén”: (Pilinszky János) „Bizony mondom nektek, ha nem lesztek olyanok, mint a gyermekek, nem juttok be a mennyek országába”. (Máté 18, 3) A mai irodalomban is visszatérő örök kép a gyermeki állapot megtisztító fürdője. (Példaként említhető: *Kosztolányi Dezső, József Attila, Nagy László, Pilinszky János*).

Az ötödik felvonás Edmund monológjával kezdődik, aki most már nyíltan is színt vall. Az emberi okoskodást is kizárja szűk eszköztárából, marad a gyorsaság, hogy ezzel szerezzék meg célját. Csátát nyer, kezében Cordelia, kezében Lear. A harmadik színben Edmund silányságának ellensúlyozásaként néhány megható, bájos sort hallunk Leartól, miközben börtönbe vezetik: „Nem, nem, nem, menjünk a fogságba, ott / Fogunk mi, mint kalitkában a madár, / Dalolni ketten. Áldásom, ha kéred, / Letérdelek, s kérem bocsánatot! / Így élünk majd, dallunk, imádkozunk, / És agg regéket mondunk, nevetünk / Az arany lepkéken...” Edmund, hogy hű maradjon önmagához, gyorsan kivégzési parancsot ad. Alig szárad meg a tinta a parancsnon, az egész Góliát galéri megjelenik, hogy csatázzanak jogaikért. Forr a világ, a színpad. Goneril megmérgezi Regant, Alban kesztyűje Edmund arcán csattan, ő viszonzza a tettet, Regan rogyadozik. A korábbi megbeszélés szerint Edgar a harmadik kürtjelre meg is jelenik. Elkövetkezett az igazságszolgáltatás ideje: Edmund holtan terül el a Dover melletti táborban. Alban kiosztja áruló asszonyát, de igazán nem törődik vele, neki most a szétesett állam fölött kell atyáskodnia. Megdöbentőek viszont Edgar szavai törvénytelen testvérehez: „Legyünk egymáshoz irgalommal!” Nem a megtisztult Lear lelkesége ez is? Ahogy Edmund volt a darab negatív kovásza, úgy mondhatni, hogy Edgar lesz annak újra élesztője. Van két különösen kedves sorom a darabban. Edgar beszámolójában rejtezik: „s így leltem apámra. Két vérző gyűrű volt immár szeme, / Amelyből elveszett a drágakő.” Többek közt e szavak után törik meg Edmund is: „Megrendítettél. / Javamra válik még szavad. De folytasd, javamra válik szavad”. (A dolgozat idézetei Vörösmarty Mihály fordításából valók, mostani kivételével. Úgy érzem, hogy ezt a hangulatot Mészoly Dezső hívebben visszaadja.) Alban sem bírja ezt az egyenes égetően tiszta beszédet: „ha még van, ami ennél sajnósabb, / Úgy el ne mondd, mert ezt hallván, egész / Lényem bomlásnak indult.” „Úgy látszik, ki búval nem barátkozék, / Hogy ez legfőbb” – válaszol Edgar. A vérben fekvő Edmund mellé nem sokára még két halottat hozat be Alban. Regan megmérgezve, Goneril önmaga késétől halva meg. „Élve, halva / Hozzátok őket. Az ég ítélete megreszketett, de szánalmat nem indít.” összegez Alban, különösebb érzelmek nélkül. Edmund ellenben változik a halál szorongató közeledtével. „Természetem dacára némi jót kívánok tenni” – szól a körülötte állókhoz. Edmund aztán néhány jellegtelen szóval távozik a színről. Alig húzzák ki Edmundot, már jön is Lear, ölében a halott Cordeliával. A vad királyból érző lélek lett, egészen megszépült ebben a nyomorodott állapotában. „Gomboljatok ki, kérlek. – Köszönöm.” A kigombolódzott, a lemeztelenedett, kiüresedett király a magasban védőháló nélküli kötélén búcsúzik, mindenki lélegzetvisszafojtva figyeli mutatványát. Neki már nem kell a világ a maga kicsinyes, csip-csup ügyeivel, ő már végképp kinőtt ebből, végleg átlépett a személyesen túlba, bátran egyensúlyoz át abba a másik világba... A jó öreg Kent is átbállag vele majd. Edgar is ott van fönn, de már a darab eleje óta, csak megbújt, nem hivalkodott. Alban – az örökös földön táncoló még egy kicsit fontoskodik, próbál néhány görbe mondatot szólni, de ezekre már semmi szükség nincs, hisz mégtisztulhattunk, és valóban érdektelen számunkra, hogy mi lesz a hatalommal. Egy lényeges mondat azért neki is jut, ami talán Shakespeare üzenete az olvasónak: „Ifjabbak, akik itt vagyunk, nem értünk / Ily dolgot.”

Ha esszénk elején Hábórus nemzedék című esszéből idéztünk, a végén is adjunk helyet Pilinszky sorainak: „Legszomorúbb, legtragikusabb tapasztalatunk a leggyümölcsözőbb, ha gyökerében ragadjuk meg, ha elég bátrak, és elég önzetlenek vagyunk hozzá.

Igazán tragikus elsikkadt nemzedék csak egy van: az, amelyik legértékesebb, legfontosabb tapasztalatait elsikkasztja.” Ezért optimista a Lear király befejezése. Nincs a

szánkba rágva a konkrét megoldás, rajtunk áll, vajon mennyit tudunk belőle használni. „S itt talán segítségünkre lehet az a gondolat, hogy a kor (Shakespeare kora) kezünkbe adta a nagy korok és nagy művészek ritka lehetőségét, ami csak a legmeztelenebb tapasztalatok birtokában lehetséges: hogy a valódi tragikumot valódi öröme változtassuk át.”

A drámában kapunk mi is egy sanszot, megpróbálhatjuk kihasználni, s talán akkor átformálhatjuk Alban előbb idézett mondatát: „Ifjabbak, aki itt vagyunk, talán megsejthetjük ezeket a dolgokat.” Mindenesetre a 20. század cirkusza fölött is ott feszül a kötél, de olyan kevesen táncolnak rajta!... Igaz, nem egyszerű a feljutás, de vannak használati utasítások, például Shakespeare Lear király című drámája.

KISS ANTAL

Könyvek a reformkorról

„Magyarországon a feudalizmus felbomlása és a kapitalizmus kialakulása lassú, hosszan elnyúló folyamatként ment végbe...” – írja Bényei Miklós, s ő ebből az igen összetett és sokrétű folyamatból két igen fontos kérdést vizsgál meg két művében, jelesen a sajtószabadság, illetve az oktatásirányítás problematikáját.

A két mű, bár terjedelmében és műfajában különbözik egymástól (lévén az egyik egy rövid tanulmány, a másik pedig kandidátusi értekezés), szerkezetében, jellegében, szemléletében és forrásait tekintve sok hasonlóságot mutat. Mindkettő a tágabb értelemben vett reformkorral (1825-1848) foglalkozik, mindkettő az országgyűlési vitaanyagra építve, korabeli, elsődleges források (magánfeljegyzések, kivonatos jegyzőkönyvek, majd gyorsírásos naplók) alapján részletesen és roppant alaposan veszi végig és elemzi a reformkori országgyűlések összes olyan felszólalását, vitáját, határozatát, amely akár csak érinti a sajtószabadság, illetve az oktatásirányítás kérdését.

A *Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról* című tanulmányában a sajtószabadság, illetve a cenzúra kérdését vizsgálja meg. E problematika már a 18. század végétől a hazai politikai ellenzék küzdelmeinek egyik legfontosabb részét képezte, hiszen e korszakban válik egyre nyilvánvalóbbá a nyomtatott sajtó kiemelkedő fontossága mind a sajtószabadság hívei, mind a cenzúra védelmezői számára.

Bényei Miklós tanulmányában nem vállalkozhatott arra, hogy a sajtószabadság kivívásának teljes történetét elemezze, hiszen ez egyrészt meghaladná műve terjedelmi kereteit, másrészt e folyamat sok aspektusáról készült már jól használható elemzés. Ezért a szerző a folyamatból főleg az országgyűlési viták elemzésére fektetett hangsúlyt.

A tanulmány mindenekelőtt a szűkebb téma minél sokrétűbb körüljárását célozza. Ennek megfelelően Bényei bevezetésként először a viták színterét a Rendi Országgyűlést mutatja be és elemzi: részletesen sorra veszi a képviselőket, az országgyűlés felépítését, ügyrendjét, hatáskörét és működését. Ezek után vázolja a magyarországi cenzúraszervezet reformkor eleji állapotát és jellegét, mint kiindulási pontot, alaphelyzetet. E két elem igen alapos és lelkiismeretes körüljárása után lát hozzá maguknak a parlamenti vitáknak az elemzéséhez.

Kiindulási pontként a szerző az 1825-27-es országgyűlést jelöli meg – noha utal arra, hogy már 1791-től jelentkezik igény a könyvvizsgálat alkotmányos rendezésére –, lezárásaként pedig természetesen 1848 szerepel, mint a polgári sajtótörvény elfogadásnak időpontja.

Bényei igen szemléletesen mutatja be a küzdelem jellegének változását: a korszak elején a kérdés még alapvetően a nemesi ellenzék sérelmi politikájának volt része, s mint a nemzeti önrendelkezés csorbulásának egyik jele szerepelt, és ennek megfelelően nem is a sajtószabadság kivívása volt a cél, hanem a cenzúra alkotmányos keretekbe szorítása és a magyar országgyűlés alá rendelése. A múlt század harmincas éveitől kezdve